

Pelina“, u kojem autorice detaljno analiziraju tekstualne poruke sadržane u individualnoj i vizualnoj percepciji pojedinih likova u pripovijetkama. Od prikaza tu je potrebno spomenuti i prikaz Branislave Vičar o monografiji „Jožica Čeh Steger: Ekokritika i ekofeminizam“ („Jožica Čeh Steger: Ekokritika in literarne upodobitve narave“). U idućem eseju, „Identiteti feministkinje i aktivistkinje za prava životinja“, Snježana Klopotan prezentira pak međusobne poveznice feminističke teorije i pokreta za pravo životinja. Nastavno na tu tematiku, Jana Ažić u svojem eseju „Mudrost tijela, moć prirode – valorizacija utišanih autoriteta“, jasno progovara o patrijarhalnoj znanosti koja je fokusirana na bezgraničnu eksploataciju prirode te o ulozi ekofeminizma u borbi protiv iste. Nadalje, u zborniku se nalaze kraći tekstovi na određene teme poput rada „Ekofeminističko čitanje poezije Kamale Das“ autorice Mirele Ribičić.

U konačnici, zadnje poglavlje *Ekofem-poezija* donosi sliku umjetničkih radova i tekstova te prikazuje njihovo praktično stvaranje, jer to ekofeminizam i jest: stvaranje i promišljanje na teoretskoj, vizualnoj i kognitivnoj razini.

Zbornik predstavlja zbir raznovrsnih tekstova koji problematiziraju brojne znanstvene, prirodne, društvene, političke i književne perspektive modernog društvenog poretka koji se temelji na piramidalnoj hijerarhiji, patrijarhatu, specizmu i kapitalizmu. Zbornik je svojevrsan katalizator akademskih težnji za promjenama koji ukazuje na goruće društvene probleme vezane uz prava žena i životinja, ekologiju, klimatske promjene, eksploataciju prirodnih resursa i sl. Vrijednost Zbornika očituje se u činjenici kako se radi o prvom

zborniku na ovu temu na našim prostorima te, kao takav, predstavlja poticaj za daljnja istraživanja.

Ante Batistić

**„BIOETIKA, ODGOJ I
OBRAZOVANJE“ – tematski broj
Časopis „Jahr: europski časopis za
bioetiku“, 11(2), 2020.**

Prikaz posebnog tematskog broja časopisa „Jahr“ izdanog u prosincu 2020. godine govori o bioetičkim problemima koji su sagledani kroz perspektivu odgoja i obrazovanja. Većina je radova nastalo na temelju izlaganja održanih na znanstvenom simpoziju *Bioetika i izazovi suvremenog odgoja i obrazovanja*, koji se održao u okviru međunarodne znanstvene i umjetničke konferencije *Suvremene teme u odgoju i obrazovanju – STOO*, održane od 15. do 17. studenoga 2019. na Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u povodu stotinu godina postojanja Fakulteta. Napomenimo kako bioetika sadrži volju za boljitkom čovjeka, te disciplinarno raste, što je pokazao i ovaj simpozij.

Kako u „Uvodniku“ navode Tomislav Krznar i Silvia Rogošić: „Vjerujemo da smo time, kao autori i kao urednici, ostali dosljedni temeljnom određenju bioetike, a to je izgradnja postojećih, promišljenih i utemeljenih, konstrukcija znanja koje mogu postati temelj brige za život, brige za svakog pojedinca i brige za zajedničko životno okruženje“ (str. 380).

Prvi rad u ovom tematskom broju Željka Kaluđerovića, Orhana Jašića i Ane Maljević, naslovljen „Slojevitost zbiljnosti physi-

kotatosa iz Klazomene“ (str. 381-395), donosi odgovore o pitanjima nastajanja i definiranja živih bića. Autori navode kako je prema Anaksagori život nastajao iz vlage, topline i zemljanog, a živa bića su se kasnije radala jedna od drugih. Navode i njegov stav kako su biljke životinje jer osjete tugu i radost, a dokaz tomu je razlika među živim bićima. Prema Anaksagori, razlike ne leže u posjedovanju uma, jer i biljke, primjerice, „posjeduju neki stupanj opažanja i mišljenja“ (str. 391), niti u posjedovanju ili razlikovanju njihovih duša, jer i čovjek i životinje i biljke posjeduju dušu (str. 384). Razlika je u njihovim tijelima koja stvaraju ograničenja umu i duši (str. 392), ali svi proizlazimo iz zajedničkog „sjemena“ kao osnove svih stvari od kojeg smo svi oblikovani (str. 384). Zaključujemo kako je to recept za daljnji razvitak, nova pitanja, čiji će odgovori biti temelj usuglašavanja egzistencijalnih različitosti.

Goran Sunajko u radu „Rousseauova prirodna pedagogija“ (str. 397-441) ukazuje na dvije krize čovjeka: prva točka krize čovjeka događa se u krivom shvaćanju prirode, a druga točka u krivom odgoju. Znanost i umjetnost su zbog svoje kompetitivnosti iskrivile prirodnog čovjeka kojem je prirodno podarena ljubav prema sebi i milosrđe prema drugome, čemu se i moderan čovjek treba vratiti. To nas dovodi do teze da je moderan čovjek moderan samo ukoliko zna i čini što je dobro za njega i bližnjeg. Sunajko navodi kako je Jean Jacques Rousseau često pogrešno shvaćen te je interpretiran od strane mnogih koji su njegove naume potpisivali pod Francusku revoluciju, za što je mnogo primjera i iz novije povijesti. Rousseauovo djelo „Emile“ bilo je zabranjeno, što je dovoljan pokazatelj pogrešnog tumačenja

njegove ideje „prirodne pedagogije“. Rousseau upućuje kritiku zapadnoj civilizaciji, objašnjava kako čovjek gubi sebe, kako nije spreman biti istinoljubiv i pravedan, kako podilazi velikom gradu. Međutim, prema Rousseau, čovjek ne smije prirodi okrenuti leđa. Slažući se s Rousseauom, shvaćamo kako čovjek u urbaniziranom i modernom vremenu lako može odlutati od shvaćanje svoje primarne uloge čovjeka među drugim živim bićima. To dokazuje niz štetnosti koje čovjek nanosi svojim protuprirodnim djelovanjem.

Filozofija odgoja neizostavna je u društvu jer se ona najviše fokusira na odgojno-obrazovne sustave. Tomislav Krznar kroz rad „Problem ekohistorije u misli Milana Polića“ (str. 413-430) razmatra zajednički rast bioetike i obrazovanja. Bioetika se prije sveg razvila radi čovjeka i društva, kao neka vrsta društvenog pokreta. Kako bi zaživjela morala je pustiti korijenje i na području akademskog znanja. Ekonomski i socijalni testovi za čovjekovo preživljavanje u odgoju i obrazovanju ne pronalaze dovoljne odgovore. Konstantni napredak od iznimne je važnosti kako bismo očuvali dostojanstvo života. Nova pitanja za društvo uvijek moraju biti usmjerena na oživljavanje i ozdravljenje obrazovanja. Odgoj je namjerna djelatnost i ne može izbjeći kulturu te je teško u njemu pronaći svježine, potrebna je bistrina jer ekološku krizu moramo izjednačiti s krizom obrazovanja. Učiteljski fakultet u Zagrebu upravo ovo prepoznaje pa se u, primjerice, kolegiju Filozofija odgoja u našem društvu, bavi i disciplinom odnosa čovjeka prema prirodi. Oni koji će proći sadržaje ovog i sukladnih kolegija bit će u mogućnosti dalje usmjeriti odgoj i obrazovanje prema okolini koju trebamo biti spremni liječiti.

Misli i pristupe Kvirina Vasilja donosi nam Draženko Tomić u radu „Bioethical topics in the works of Kvirin Vasilj (1917-2006)“ (str. 431-444). Vasilj je usmjeren na antropološko znanje o čovjeku te promišlja o različitosti odnosa čovjeka i životinja prema hrani. Neka od pitanja koja postavlja su tko i što trpi, tko trpi bol i kakvu vrstu boli. Ukazuje na to da životinje ne mogu biti ni sebične ni nesebične. Čovjek pak ima potencijal postati najkrvoločnijom životinjom, ali je njegova prednost i ljepota u tome što posjeduje razum i intelekt. Vasilj poziva na kvalitetu življenja na način da krenemo od sebe, našeg obiteljskog stola, kako bismo imali čovjeka koji nije na štetu drugim životinjama. Antropološka i ontološka pitanja na koja Vasilj poziva iznimno su zanimljiva kada se promišlja o pitanjima kvalitete življenja sebe i drugih. Slijedi kvantitativno istraživanje autorica Silvije Rogošić, Ane Maskalan i Alete Jurki koje je izneseno u radu „Koje su glavne zadaće obrazovanja?“ (str. 445-465), a koje donosi mišljenja onih koji u praksi provode odgoj. Ukupno 481 odgojiteljica sudjelovalo je u istraživanju. Cilj je bio prepoznati različitosti u onima koji odgajaju i provjeriti što misle o trenutnim ulogama odgoja i obrazovanja i kako djecu pripremiti što bolje za život nakon završetka obrazovanja. Većina navodi kako je tu najveća uloga zdrave obitelji, ali i da sva djeca nemaju istu startnu poziciju. Svrha obrazovanja prema autoricama jest suradnja, a u današnjem svijetu, nažalost, nije lako imati ugodne uvjete za obrazovanje. Multikulturalnost, kreativnost, samopostovanje, suosjećanje – to su ključevi odgojno-obrazovnih brava. Štetno je što se obrazovanje sve više podređuje ekonomskim načelima. Mjera kapitala označava

uspjeh, na što i posebno ukazuju starije ispitanice. Napomenimo kako su rezultati provedenih statističkih testova pokazali kako odgojiteljice iz manjih sredina smatraju da se obrazovanje treba fokusirati na razvoj resursa lokalne zajednice i tržišta rada. S druge strane, nereligiozne i neopredijeljene ispitanice više naglašavaju razvoj neovisnog, samostalnog i slobodnog pojedinca. Korisno i poželjno je uputiti poziv na što više empirijskih istraživanja jer to su note po kojima će obrazovni sustav uhvatiti mjerljiv ritam.

Ivana Zagorac prikazivanjem mogućnosti i granica odgoja poziva na gradnju kulture empatije u radu „Mogućnosti i granice odgoja za suosjećanje“ (str. 467-479). Potrebno je suosjećanjem prepoznati tuđu emociju, a to označava povratak na Rousseauove misli, kada on poziva na odgovarajuće reakcije na tuđu patnju. Deficit empatije prvotni je problem, dok drugi problem predstavlja zamor suosjećanja, koji se pojavljuje kao profesionalna bolest različitih profesija poput medicinskih sestara, veterinaru, vatrogasaca i sl. zanimanja. Međutim, teorija zrcalnih neurona, koja je 1990-ih razvijena na Sveučilištu u Parmi, ipak upućuje na to da naš organizam djeluje temeljem sljedećeg načela: ako osoba 1 doživljava radost ili bol, primijeti li to osoba 2, ona će također osjećati radost ili bol. Zaključimo kako je razumjeti drugoga već upisano u čovjeka pa je bitno poticati, a ne gušiti empatiju.

Bruno Ćurko u članku „Community of philosophical inquiry as a method in early bioethical education“ (str. 481-497) govori o etičnom pristupu djece filozofiji. Sokrat je govorio da je u cilju boljeg ostvarenja obrazovnih ciljeva potrebna čovjekova sumnja i konstanto preispitivanje. Autor

se oslanja na Fritza Jahra koji uvodi pojam bioetika 1926. godine s ciljem da se potakne moralno ponašanje ljudi prema svakom živom biću. Godine 1992. u Parizu se otvara Sokratova kavana s bioetičkim ciljevima i pitanjima koja su važna postaviti i djeci poput pitanja: *Tko pravi veću štetu? Ljudi vukovima ili vukovi ljudima?* Pomoću tih pitanja doista postaje jasno koliko učinka čovjek ima na slobodu drugih živih bića.

Sljedeći rad je fokusiran na prostor Bosne i Hercegovine, ponajviše grada Sarajeva. Istražuje se spremnost i usmjerenost teoloških fakulteta na bioetički sadržaj. Rad su napisali Orhan Jašić, Željko Kaluđerović i Samir Beglerović, pod naslovom „Bioetička edukacija na teološkim fakultetima Univerziteta u Sarajevu“ (str. 499-515). Važnost teoloških fakulteta leži u tome što stvaraju buduće vjeroučiteljice i vjeroučitelje te religijske službenike. Van Rensselaer Potter o bioetici zbori kao o mostu između prirodnih i humanističkih znanosti, a na teološkim fakultetima u Sarajevu potrebna jača poveznica između ove dvije grane. Međutim, zbog male satnice ili satnice zastupljene tek u izbornim kolegijima, sadržaji o bioetici ne mogu se dosljedno i u skladu s današnjicom kvalitetno razvijati. Autori kao dodatne probleme u daljnjem razvoju bioetike ističu i to što Islamski teološki fakultet nema ni početne sadržaje iz kojih bi se ona mogla dalje razvijati, dok Katolički bogoslovni fakultet crpi informacije iz crkvenih dogmatskih sadržaja. Dopustimo si daljnji razvoj, istraživanja i suradnju u odnosu na području vjere i bioetike kako bi konačni rezultati bili čovjeku bliži, korisniji, utjecajniji i plodonosniji. Poruka da je Stvoriteljevo povjerenje dano čovjeku kako bi

prirodu čuvao te živio u korist prirode i njenog razvoja, zasigurno pridonosi njenom očuvanju.

Informacija je najveće oružje današnjice, a Lidija Knorr nam skreće fokus prema potencijalima anonimnog dijela interneta u radu „www: kritički potencijali anonimnog dijela interneta“ (str. 517-529). Postoje tri *weba*: *Surface*, *Deep* i *Dark*. Pri tome se daje primjer Edwarda Snowdena koji objavljuje informacije o moralno upitnim metodama djelovanja i nadzora građana pri korištenju interneta. Važno je ukazati i kako *Dark Web* sam po sebi nije ilegalan, ne koristi tražilice poput *Surface Weba*, te građanin ostaje anonimn pri njegovu korištenju. *Dark Web* stoga može biti i koristan, primjerice, u zemljama koje imaju cenzuru. Korisnik može dobivati informacije preko više baza jer se proširuje dostupnost sadržaja koji nisu dostupni, i samim time imati kvalitetnije kritičko mišljenje, no pri svakoj upotrebi *weba* nužna je informacijska pismenost.

Dolazimo do teme suživota čovjek i životinja kroz rad „Zdrav međuodnos ljudi i životinja – važnost obrazovanja o pozitivnom međudjelovanju“ koji su pisali Saša Zavrtnik, Damir Žubčić i Jelena Loborec (str. 531-546). Betonski golubinjak pojam je koji objašnjava današnji način življenja. S druge strane, ruralni metabolizam bio je bolje uravnotežen, pri čemu se ekološka poljoprivreda zalaže za prirodnije uvjete držanja životinja. Autori daju primjer kućnih ljubimaca i navode da smo svjedoci kako su psi i mačke izgubili svoje tradicionalne uloge čuvara i lovca. Mnogi su razmišljanja kako kućni ljubimci pomažu djeci u razvoju. Naravno, pozitivnije o tome misle oni koji su vlasnici kućnih ljubimaca. Istovremeno, studije pokazuju

da se na kućne ljubimce godišnje troši sve više novaca, te da raste industrija hrane, a istodobno i broj zaposlenih u toj industriji. Stoga, navode se autori koji ističu da iako životinja može biti suradnik učenja i razvoja kod djece, ne smije ju se shvaćati kao alat, već kao partnera u njihovu odgoju i obrazovanju. Ukazuje se pri tome na drugačija iskustva i načine življenja kod drugih naroda koji dokazuju da takva vrsta suradnje s prirodom može dovesti do kvalitetnog i dosljednog odgoja. Dopustimo si razmisliti o načinu na koji se opходimo prema životinjama, pri čemu ne treba zaobići ni način na koje postupamo prema drugim ljudima.

„Kratki povijesni pregled bioetičkog aktivizma u Hrvatskoj – kao poticaj za razvoj edukacijskog modela bioetičkog aktivizma“ rad je Ivice Kelema. Hrvatska se krajem prošlog stoljeća fokusirala na razvoj i shvaćanje bioetike kao discipline koja se bavi nizom različitih tema, uključujući i genetski modificirane proizvode. Reakcije Vlade Republike Hrvatske na ovu temu bila je dijelom potaknuta upravo bioetičkim aktivizmom. Autor ukazuje na to da je potrebno moralno djelovati, posebice kada je čovjek u položaju superiornosti naspram prirode. Poziva na važnost kurikula i radionica. Nevladina organizacija Pobjeda, sa sedamnaest studenata, provodi jednu od takvih radionica. Upravo današnji studenti su budućnost sudjelovanja u rješavanju ovakvih bioetičkih problema. Zadnji članak vezan je uz našu neizostavnu pratiteljicu – vodu. „Cjeloživotno obrazovanje u vodnom sektoru – početne bioetičke opservacije“ rad je Krešimira i Vatroslava Veblea (str. 559-580). Njihov kvantitativni pristup ukazuje na sadašnje stanje pitke vode te pozivaju na poboljša-

no djelovanje k očuvanju pitke vode. Prema zalihama pitke vode Hrvatska je prva u Europskoj uniji. Sustav vodoopskrbne mreže potrebno je nadograđivati i ugledati se na druge uzore, a najbolji je u tome Izrael, dok među članicama Europske unije prednjači Njemačka. Karlovac je nositelj znanja koje pretvara u praksu, dok je za tu praksu zlatnu medalju zaslužila Koprivnica, jer najmanje vode gubi u vodoopskrbi na bližim područjima Dunava. Zastrašujući su podaci koliko se vode potroši u poljoprivrednoj i stočarskoj proizvodnji, primjerice za dobivanje kilograma krumpira (pola kubika vode), kilograma riže (3 kubika) ili kilograma goveđeg mesa (15.500 litara vode). Podizanje svijesti o zaštiti i očuvanju vode treba se provoditi putem obrazovnih programa. Zaključak je da je još je mnogo prostora za napredak u vodnom sektoru komunalnih postrojenja. Ne treba zaboraviti ni slanu vodu oceana i mora kao glavnih izvora vode, no pitka voda zahtjeva našu posebnu pažnju kao puls čovječanstva.

Svjesni smo kako se nadolazeći kurikulumi moraju pobrinuti da današnji čovjek posjeduje znanja o ulozi ekonomije, da bude informacijski i internetski pismen i sl. Međutim, smatramo da je također važno da oni koji oblikuju i provode kurikule obrazovnih programa u njih utkaju i ovdje iznesene bioetičke ideje. Suvremenom čovjeku potrebno je osvijestiti i važnost uzimanja u obzir života „drugoga“, odnosno da ne može postupati isključivo u zadovoljavanju svoje sreće kad to može prouzrokovati nesreću drugim ljudima, drugim živim bićima i cijeloj prirodi. Bijeg od pravednosti i odgovornosti kojem je čovjek sklon mora zahtijevati bioetičko obrazovanje i bioetički aktivizam od najra-

nije dobi, kao najbolji ulog za budućnost. U razvoju takvih kurikuluma posebno su empirijska istraživanja jer je bioetika mlada znanost, a kao grana znanosti u Hrvatskoj je još mlada.

Nužno je mudro odgajati i obrazovati mlade generacije kako bismo vidjeli rezultate ozdravljene prirode jer će upravo na mladima biti da iskoriste prostor za spoznaju o tome što je potrebno mijenjati i očuvati u postojećim sustavima vrijednosti u odnosu prema prirodnom svijetu. Jedino poticanjem zdravog razuma, realnog shvaćanja problema, moralnog djelovanja, te poboljšanja obrazovanja za bolji odnos prema prirodi imat ćemo bolju budućnost i od one koju bi sada modeli i grafikoni mogli i pretpostaviti. Osjetiti sebe, biti suosjećajan, razumjeti kako su stariji i mudriji shvaćali prirodu, recept je za bolju budućnost, no danas se previše ljudi nalazi u potpuno suprotnoj ulozi. Jedni su od onih koji od prirode samo uzimaju. Sve to moguće je promijeniti konkretnim obrazovanjem, čime bismo dobili kvalitetnija i učinkovitija rješenja, no potrebno je djelovati odmah. Pisali smo mnogo o stoljećima iza nas, a sada je pred nama pitanje o čemu će se pisati o stoljeću u kojem se sada nalazimo i koja nam predstoje. To isključivo ovisi o nama, a time i o onome čime ćemo hraniti naš duh, psihu i tijelo.

Bruno Vučković

Jadran Kale
RASPROSTIRANJE KULTURE. Kako ljudi stvaraju prostor
Naklada Slap, Zadar, 2021., 241 str.

Knjiga „Rasprostiranje kulture: Kako ljudi stvaraju prostor“ etnologa i antropologa Jadrana Kalea predstavlja doprinos relacijskom poimanju prostora kroz korištenje etnološkog i antropološkog pristupa „pridavanja značenja“ različitim kulturnim sastavnicama koje konstruiraju prostor. Prostor se u Kaleovoj knjizi, kroz istraživanja i promišljanja u današnjici zanemarenih oblika „otvorene“ prostornosti, sagledava kroz povezanost s tijelom. Otuda i crpi njegovo definiranje prostora kroz uspravljenost, granice, usmjerenost i kretanje tijela, kojeg vidi unikatnom „ljudskom mjerom za prostor uopće“ (str. 24).

Ovo djelo možemo vidjeti kao promišljanje prostora više nego predstavljanje novih empirijskih istraživanja prostora. Ukoliko ga promatramo kao takvog, tada se možemo prepustiti autorovoj sposobnosti baratanja različitim oruđima pri opisivanju dimenzija prostornosti. Primjerice, autor daje temeljit uvid u pojedine temate (etnoastronomija, ribarstvo i suhozidi), koje obrađuje i u svojim prethodnim istraživačkim radovima, međutim istraživačkom komponentom ovog djela ipak dominiraju pregled prethodnih istraživanja, pregled korpusa interdisciplinarnе literature i vlastitih dubokih promišljanja o pojedinim temama. Ukoliko bi se dalje razvijala u budućim verzijama ove ili autorovih novih knjiga, istraživačka dionica knjige bi dodatno profitirala od uključenja još većeg broja novih istraživanja putem intervjua i terenskih uvida kao što je onaj s koraljarom Antom Bebanom (str. 136).